

**Донецький регіон у суспільно-політичному житті України
(1991-2004 рр.)**

Дезінтеграційні та національно-визвольні рухи, що охопили СРСР наприкінці 80-х рр., торкнулися і Донецького регіону. Суспільно-політичні, економічні та етнокультурні особливості зумовили специфічну реакцію населення краю на становлення незалежності України та процеси державотворення. Як влучно зазначив відомий японський дослідник, викладач Індіанського університету (США) Куромая Гіроакі, “непокоря Донбасу стала одним із найтяжчих політичних викликів Києву” [21, с.473].

Дослідження значення і ролі Донеччини в історії незалежної України дасть змогу в майбутньому більшою мірою врахувати в державній політиці особливості регіону і сприяти єдності країни. Розв’язання даної проблеми започатковано в працях О.Бойка, К.Гіроакі, І.Кононова, С.Телешуна. Так, суттєві відмінності у формуванні сучасної української нації в Галичині і Донбасі виокремлює соціолог І.Кононов. На його думку, на заході України ми спостерігаємо формування національної спільноти за принципом співвідношення безумовно домінантної етнічної більшості та національних меншин – шлях формування етнонації. Натомість на Східній Україні, насамперед у Донбасі, сучасна нація формується як результат виникнення домінантної етнічної коаліції українців і росіян, до яких також приєднуються білоруси – шлях націєтворення через категорію співгромадянства [19, с.78].

На думку Б.Бахтєєва, для надто багатьох донбасівців Україна є щось відмінне, якщо не чуже, а стосунки “Донбас – Україна” розглядаються за парадигмою “ми-вони”, “свої-чужі”. Вчений вважає, що “в Донбасі є найбільший в Україні вплив типово російського менталітету – з сакралізацією територіального розширення та силових доказів вищості власної цивілізації... перетворення України на колонію Донбасу розглядається багатьма донбасівцями як цілком бажаний стан речей” [4, с.95-96].

М.Рябчук визначив Донецьк поряд зі Львовом своєрідним географічним і геополітичним символом “двох Україн” (ідентичності советсько-православно-східнослов’янської та української ідентичності), умовними полюсами українського “глобуса”. Але, на його думку, існування “двох Україн” не загрожує єдності України, оскільки регіони між умовним “Львовом” і умовним “Донецьком” є надзвичайно різнорідними, кожен зі своєю власною комбінацією “українськості” і “російськості”, “європейськості”, “советизму”, а крім того, українське суспільство є амбівалентним і роздвоєним [40, с.22]. Ще більш радикальних поглядів дотримується Ю.Андрухович, який з певною часткою жалю констатує, що Україна у найкращий для сепаратизму 1992 р. не позбулася Донбасу. На його думку, “завдяки цьому російської мови в країні стало б відчутно менше, несвідомого заляканого електорату і аварій на шахтах теж...” [1, с.4].

Оцінюючи сепаратистські тенденції, відомий політолог С.Телешун вважає, що сепаратистські і автономістські настрої Донеччини мали суто економічне підґрунтя: фінансово-промислові угруповання цього регіону не могли змиритися з тим, що потужний економічний потенціал краю повинен служити економічним інтересам усієї держави [48, с.75].

Автор ставить перед собою завдання проаналізувати політику донецьких економічних еліт та тенденції економічного регіоналізму в умовах становлення державності України.

Процеси українського національно-демократичного відродження у кінці 80-х рр. ХХ ст. викликали в російськомовного населення Донеччини незадоволення і спонукали до поширення сепаратистських ідей. Імовірно, задля стримування дезінтеграційних процесів в СРСР ці ідеї стимулювалися компартійними структурами.

У цей час то в Донецьку, то в Луганську “інтернаціоналісти” (великороські шовіністи) порушували питання про відновлення Донецько-Криворізької республіки, проголошеної 9 лютого 1918 р. більшовиками на IV обласному з’їзді Рад робітничих і солдатських депутатів Донецько-Криворізького басейну [32, с.14]. Автори ідеї апелювали до таких чинників: а) переважна російсько-

мовність населення областей, що мали увійти до Донецько-Криворізької республіки; б) значний рівень урбанізації цієї території України; в) значний економічний потенціал; г) підвищена етнічна строкатість регіону [7, с.26].

Ще на початку осені 1990 р. серед луганчан пішли чутки про відокремлення східної частини України від західної. У цей час у “Литературной газете” з’явилася стаття С.Кисельова “Луганск отделяется”, у якій було згадано про Донецько-Криворізьку республіку 1918 р. [54, с.5]. Навіть в інформації ідеологічного відділу ЦК КПУ від 29 березня 1991 р. зазначалося: “В ряді регіонів пропагуються також плани відродження Донецько-Криворізької республіки, яка проіснувала неповних два місяці в 1918 році, включення її на правах автономії до Російської федерації” [6, с.79].

Крім того, на Дону з 1989 р. почали відроджуватися козацькі організації і військові круги. Газета “Донское слово” (м.Ростов-на-Дону, 1990, №9) відзначала: “...приєднатись до Дону бажають не тільки козаки Волгоградської області, як заявлено на з’їзді в Москві (з’їзд Спільки козаків у червні 1990 р.), а й частина верхньої Кубані і навіть козаки, які проживають на сусідній Україні...”. Подібні заяви в 1991 р. були поширені як на Дону, так і в Луганщині, а в Станично-Луганському районі навіть було створено Товариство донських козаків на чолі з отаманом М.Рильщиковим. Подібні настрої підсилювалися тим, що під час громадянської війни значна частина Луганщини входила до складу Облaсті Війська Донського (Краснодон, Свердловськ, Ровеньки, Красний Луч) [54, с.5]. Перебування частини Донбасу у складі Війська Донського сепаратисти використовували також як підставу для переходу Донецького регіону до складу Росії [53, с.6].

Ці тенденції яскраво розкриває витяг з листа Р.Р.Казимірського у редакцію “Літературної України”: “Неужели не понимаете: чем агрессивнее себя будете вести, тем хуже для...украинского языка. Скажем прямо, если атаки твердолобых национал-шовинистов будут идти в том же духе, приднепровско-донецкий район поставит вопрос также об автономии” [53, с.6].

Радикальні політичні групи краю активізувалися після проголошення Акту про незалежність України і з наближенням всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 р. Зокрема, у Маріуполі восени 1991 р. була створена ініціативна група “Руху на захист інтересів російськомовного населення Донбасу”. У зверненні організації закликалися: “Визнати необхідність федеративного (земельного) принципу державного устрою України. Забезпечити Донбасу, як суб’єкту України – федерації, право на власне законодавство, власні органи охорони правопорядку, бюджет, економічну ініціативу, пропорційність розвитку мов і культури народів та народностей, які заселяють область”. Земельною мовою в регіоні згідно із зверненням повинна була стати російська [33, с.6]. Діячі іншого місцевого руху “Демократичний Донбас” визначили головною небезпекою для краю “ползущою українізацію” [44, с.7].

Проти незалежності України виступав Інтерфронт Донбасу. На думку членів новоявленої організації, прийнятий Верховною Радою Акт проголошення незалежності суперечив чинній Конституції. Сепаратисти також противилися загальноукраїнському референдуму, навіть прагнули провести свій – донбасівський [17, с.1]. Натомість Луганський обласний комітет молодіжної революційно-патріотичної спілки “Промені Чучхе” закликав “прикласти всіх зусиль”, щоб Донбас був не частиною самостійної України, а Незалежною Комуністичною Республікою [30, с.1].

Проте соціологічні дослідження, проведені в Донбасі напередодні референдуму, свідчили про поступові зміни в свідомості населення регіону на користь незалежності України. Зокрема, опитування жителів м.Луганська у жовтні 1991р. показали, що проголошення незалежності повністю підтримували 28%; частково – 35%, а 22% вважали Акт проголошення незалежності “винаходом національної бюрократії”. 67% опитуваних були переконані, що Україна повинна бути єдиною і неподільною державою з єдиним центром, якому належить вся повнота влади, а 29% – висловились за федеративний устрій республіки з наданням права автономії [29, с.1].

У результаті у Донецькій області у ході референдуму 1 грудня 1991 р. проголосувало 76,6% громадян і 84% з них підтримали незалежність. У Луганській області відповідні цифри становили 80,7% і 83,9% [21, с.472].

Проте набуття Україною незалежності проблематизувало існування Донбасу як для України, так і для жителів цього регіону. У першому випадку, як відзначає І.Кононов, Донеччина є викликом офіційній моделі культурної ідентичності України як об'єктивна перешкода на шляху культурної уніфікації нашої країни. Ситуація стала проблемною і для мешканців Донбасу. Це було пов'язано із кризою індустріалізму та переосмисленням своєї етнокультурної природи у межах держави Україна [19, с.73].

Свою цивілізацію донбасівці розглядають як вищу за українську – попри домінування некваліфікованої шахтарської праці, попри значну кількість осіб з кримінальним минулим і відповідним до нього кримінальним світоглядом, попри виразно сільський побут навіть у нецентральних районах великих міст, не кажучи вже про шахтарські селища. Відчуття вищості донбаської цивілізації підкріплюються радянськими традиціями, точніше, типовими радянськими уявленнями про економічний розвиток. Навіть російські газети, адаптовані для української аудиторії – «Известия в Украине», «Комсомольская правда в Украине» тощо, в Донецьку виходять як «Известия в Донбассе», «Комсомольская правда в Донбассе» [4, с.95].

Результати досліджень Центру з вивчення суспільних процесів і проблем гуманізму і соціологічної лабораторії кафедри філософії і соціології Луганського державного педагогічного університету імені Тараса Шевченка засвідчили, що регіональні й етнічні ідентичності жителів Донбасу відрізняються значним запасом міцності, а у депресивних шахтарських містах відчуття російськості краю практично врівноважує відчуття його особливого характеру* [19, с. 90-91].

---

* У відповідь на запитання “Що ви думаєте про національно-культурну ситуацію в Луганській області? Хто ми?” 49% опитаних у 1992 р. і 52% – у 1998 р. погодилися, що “на Луганщині як і взагалі у Донбасі, склалася особлива спільнота людей, що має свої джерела як в Україні, так і в Росії”. 14% опитаних у 1992 р. і 21% – у 1998 р. визнали, що населення Луганщини – це переважно росіяни та представники інших народів, що обрусіли. Натомість тільки 12% у 1992 р. і 13% у 1998 р. опитаних луганчан відстоювали думку, що “населення Луганщини – це переважно українці, котрі

Результати опитування засвідчили, що край за роки незалежності не зазнав українізації, а навіть поглибились регіональні особливості. Згадані цифри змушують з певною осторогою ставитись до можливості появи дезінтеграційних процесів в регіоні. Водночас опитування, присвячене уявленню жителів Луганської області та Луганська про культурне майбутнє Донбасу, засвідчило надію на збереження культурних характеристик регіону (58% опитаних у 1992 р., 50% – у 1998 р., 42,5% – у 2001 р.). Одночасно в жителів регіону зменшується впевненість в українізації (16% опитаних у 1992 р., 14% – у 1998 р., 13,3% – у 2001 р.), а також цілковитій русифікації (10% опитаних у 1992 р., 6% – у 1998 р., 4,9% – у 2001 р.) [19, с.91-92].

Значний відсоток луганчан вважає, що між Східною і Західною Україною існують суперечності (“суперечності існують лише на рівні політиків, а на рівні населення їх немає” – 38,3% у 1994 р., 34,1% у 1998 р.; “суперечності існують як на рівні політиків, так і на рівні населення” – 46,9% у 1994 р.; 40,8% у 1998 р.). Проте факт наявності суперечностей між Сходом і Заходом України в більшості жителів Донбасу викликала прагнення досягнути компромісу (76,8% опитаних у 1994 р., 74,9% у 1998 р.) [19, с.93].

Позитивним є і те, що у жителів Донбасу регіональна ідентичність не суперечить ідентичності українських громадян. Так, як жителі Донбасу, себе ідентифікували 34,7% населення у шахтарських селищах Луганщини, однак 29,7% опитаних вважали, що без ідентитети “громадянин України” уявлення про них буде неможливим [19, с.94]. Утім, північ Луганської області (її сільські райони), крайня північ Донецької області (Артемівськ, Слов’янськ, Красний Лиман), а також Маріуполь (порт, де досі існують не лише радянські, а й історичні, переважно грецькі традиції, а ще місто, яке з давніх пір змагається з Донецьком за лідерство) істотно відрізняються від загальної донбаської картини [4, с.96].

Соціологічні дослідження на Луганщині засвідчили також переважання в регіоні вимог офіційного закріплення білінгвізму (58% опитаних у 1992р., 68%

набули специфічних рис внаслідок особливостей історії До денационалізованих, відірваних від коренів людей себе віднесли 14% луганчан у 1992 р. і 8% – у 1998 р.

– у 1998 р., 66,9% – у 2001 р.). Натомість з українською як єдиною на всій території України державною мовою погоджувалися лише 10,00% – у 1992 р. і 4,7% у 1998 р. [19, с.95].

Отже, не втратило актуальності і питання статусу російської мови в регіоні. Зокрема, луганський губернатор О.Єфремов в 2000 р. в інтерв'ю газеті “Дзеркало тижня” так визначив майбутнє цієї проблеми: “Був Донбас російськомовним, таким і залишиться, якщо не знайдеться рішення, яке б задовільняло більшість” [20, с.46]. Свідченням гостроти проблеми стали результати опитування, проведеного співробітниками Донецького інформаційно-аналітичного центру в липні 2000 р. Так, з 600 респондентів 89% на запитання “Як ви ставитеся до того, щоб російська мова стала другою державною мовою в Україні?” відповіли позитивно [20, с.47].

Восени 2002 р. до депутатів Верховної Ради України звернулася Луганська обласна рада з пропозицією надати російській мові статус другої державної. Ініціаторами такого звернення в Луганську виступили місцеві відділення громадської організації “Російський рух”, партій “Російський блок” і “Російсько-український союз”. Депутати негайно внесли питання до порядку денного сесії. Після півгодинного обговорення 87 осіб із 101 присутніх проголосували “за”, 8 “проти”, й 6 “утрималося” [46, с.21].

Коментуючи ухвалене звернення, голова Луганської облради В.Тихонов заявив: “Прийняття документа враховує ситуацію з російськомовним населенням у регіоні, котре становить 90%”, а також що сепаратистські спекуляції на ґрунті мовної проблеми можна подолати, визначившись із статусом” [46, с.21].

“Російський блок” та ідеологічно близькі до нього партії проявили найбільше занепокоєння становищем російськомовних школярів і студентів. Зокрема, лідер обласної організації “Російсько-український союз” І.Зайцева вважає, що вилучення російської мови з усіх комунікативних сфер призвело до колосальної безграмотності, стресово впливає на дітей і знижує інтелектуальний потенціал.

Проте згідно з даними колеції Міністерства освіти й науки України від 24 січня 2001 р. у Луганській області лише 19,5% учнів навчалося українською мовою у той час, коли в області за даними останнього перепису населення 57,8% населення області назвали себе українцями, і 38,9% – росіянами. Крім того, кількість українців, які рідною мовою назвали українську, порівняно з даними перепису населення 1989 р. зменшилася на 5%** [46, с.21].

Варто зауважити, що край охопило глибоке розчарування внаслідок катастрофічного економічного спаду в незалежній Україні. У 1993-1994 рр. населення Донеччини голосувало за комуністів та вимагало регіональної автономії і створення вільної економічної зони. Проте вже мало що свідчило про спротив Донбасу незалежності України, хоча він і вимагав тісніших зв'язків із Росією. Сумнівним було і те, що виборці Донбасу справді хотіли відновити старе комуністичне керування економікою, адже їхня вимога статусу вільної економічної зони суперечила старій централізованій плановій економіці [21, с.473].

Так, у червні 1993 р. 376 делегатів першої міжобласної та міжрегіональної конференції підприємств, що страйкували, зняли вимогу про регіональне самоврядування або автономію Донбасу чи Донецької області у будь-якій формі, оскільки це могло призвести до розколу України [9, с.1].

Донецька регіональна еліта одночасно з львівською у 1991 р. почала активно претендувати на “київський престол”. Показовим є той факт, що у 1991-1995 рр. три з чотирьох прем'єр-міністрів (В.Масол, В.Фокін, Ю.Звягільський, причому В.Масол обіймав цей пост двічі) були вихідцями з Донбасу. Як можна побачити, головна стратегія донецької еліти у боротьбі за Київ була спрямована на посади у вищих ешелонах виконавчої влади. Згодом донецька група додала до цього ключові позиції у трансрегіональному та столичному бізнесі [15, с.97].

** Краща ситуація в вищій освіті. За даними навчального відділу Луганського педагогічного університету у 2002 навчальному році тут одержали дипломи 224 викладачі української мови і літератури та 92 – російської мови й літератури. У вузі російська мова викладається як іноземна, хоча у спілкуванні між собою, нею послуговуються майже всі студенти.

Однак у 1996 – 1997 рр. “дніпропетровській сім’ї” вдалося на тривалий час вивести з конкурентної боротьби за Київ донецьку регіональну еліту. Донецькі були розколоти на декілька угруповань. Їхній конкурентний потенціал був переведений у площину внутрішньої боротьби. Внаслідок цього на 2001 р. Донецька область, частка якої від населення України становила 10%, в елітних верствах столиці мала лише 7% [15, с.98, 101].

Однак можна погодитися з думкою К.Бондаренка, який вважає, що економічні процеси не дозволили б Донецькому регіону увійти до Російської Федерації. Саме тому донецькі політики вирішили замість сепараційних процесів взятися до активного захоплення політичних висот на київському рівні [7, с.26]. Так, донецький бізнес спробував домогтися преференцій в економічній сфері. Але лише у 1998 р. донеччани домоглися Указу Президента України “Про спеціальні економічні зони та спеціальний режим інвестування діяльності в Донецькій області”, з якого почалося формування спеціальних економічних зон (СЕЗ) і територій пріоритетного розвитку (ТПР)* [55, с.88].

В області було створено 2 СЕЗ – “Донецьк” і “Азов”, а також 22 ТПР – 17 міст і 5 сільськогосподарських районів. За офіційними даними, у 1998 – 2001 рр. підприємствам області надано пільг на 579 млн.грн., від яких надійшло у бюджет 1162,6 млн. грн.; створено 16,2 тис. нових робочих місць [55, с.89].

Проте ситуація в регіоні не суттєво покращилась. Продовжують існувати депресивні території з закритими шахтами, поширені шкідливі для здоров’я і екології кустарні плавильні заводи і підпільний видобуток вугілля. Молодь регіону не хоче здобувати середньотехнічну освіту, і, як констатував донецький губернатор А.Близнюк через кілька років “кадрова криза” спіткає промисловість регіону [41, с.8].

Економічний регіоналізм донецьких політиків був яскраво обґрунтований у 1994 р. у передвиборній програмі відомого донецького підприємця, лідера “Партії праці” В.Ландика. На його думку, прагнення регіонів до більшої само-

---

* Закон України “Про загальні принципи створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон” був прийнятий у жовтні 1992 р.

стійності було викликано неупорядкованістю системи державного управління і регулювання соціально-економічних процесів та природним прагненням в рамках ринкової економіки. Він вважав, що можливий розкол країни зупинить децентралізація управління через розмежування функцій і компетенції центру і місцевих органів. В його баченні, регіональна державна політика повинна була базуватися на пріоритеті загальнонаціональних інтересів з врахуванням особливостей регіону [25, с.7-8].

Найважливіший напрямок регіональної політики В.Ландик вбачав у досягненні економічної самостійності регіону. Ця самостійність не повинна була бути абсолютною, а мала визначатися формуванням бюджету “знизу-вверх”, зростанням розмірів місцевих податків, які б зараховувались у регіональний бюджет, а в перспективі – зниженням ставок централізованих податків [25, с.9].

Політик пропонував здійснити структурну перебудову економіки – у західноукраїнських областях України розмістити виробництво (пральних машин, прасок і т.д.), яке споживало б вугілля, метал, а східним областям гарантувати поставки продуктів харчування. Цей взаємовигідний процес мав сприяти встановленню дружби і взаєморозуміння на економічній основі, взаємопроникненню культур різних народів України [25, с.10].

Ще чіткіше позиція донецьких політиків проявилася в статтях народного депутата України мера м.Донецька В.Рибак. Він запропонував втілити в Україні вчення фіскального федералізму економіста Р.Масгрейва*. Згідно з ним “суб’єкти виділяють не за політичною, а економічною ознакою – це області вигоди, існування яких обумовлено особливостями дії тих або інших типів суспільних благ” [38, с.5].

В.Рибак висловив думку, що якщо керуватися міркуваннями економічної ефективності, а не політичними амбіціями, то принципи побудови системи

---

* Вихідною передумовою фіскального федералізму є те, що всі люди мають одакові преференції і виступають як прості homo economicus, для яких національність, політичні погляди, релігійні переконання і т.п. не мають ніякого значення. Ця система обґрунтовується як багаторівневе утворення, де більш високий рівень завжди більший від нижнього вже з тієї простої причини, що одні суспільні товари мають більшу сферу вигод ніж інші.

суспільних фінансів, вироблені теорією фіскального федералізму, повинні бути використані в тому числі і в унітарній Україні [38, с.6].

Представники регіональної влади Донбасу визнавали певний прогрес у становленні та розвитку місцевого самоврядування. Однак, як відзначив голова Донецької обласної ради Б.Колесніков, “самоврядування на місцях зберігає значною мірою декларативний характер, практичне вирішення назрілих питань зустрічає на своєму шляху немало перешкод, а то й суперечностей”. Можновладець знову акцентував на проблемах зміцнення матеріально-фінансової бази регіонів, на залежності низових ланок місцевого самоврядування від “бюджетної піраміди, невирішеності питань власності, адміністративно-територіального устрою, статусу депутатів місцевих рад та ін” [18, с.19].

Ідею посилення економічної самостійності областей, узгодження загальнодержавних інтересів і економічних пріоритетів з регіональними та місцевими відстоював також лідер донецької політико-економічної групи, прем'єр-міністр України В.Янукович. Так, він запропонував, вважаючи за необхідне подальше забезпечення унітарності держави, перетворити існуючі області на адміністративно-економічні одиниці, кожна з яких мала б самодостатню економіку. Політик також виступив прихильником СЕЗ і ТПР і запропонував зняти обмеження їх терміну дії, а також знизити номінальну величину інвестиційних вкладень для одержання пільг щодо податку на прибуток [55, с.89].

Бажання політико-економічних еліт Донбасу вийшли за регіональні межі і сфера їхніх “життєво важливих інтересів” охопила всю Україну, сягнула навіть Центральної Європи (приклади участі у приватизації в Польщі, Угорщині). Особливістю поведінки влади в краї є те, що мислить вона “цілком по-ринковому”, проте продовжує підтримувати у підвладного їм народу майже весь набір міфів комуністичного часу. Так, суспільство закликають працювати як О.Стаханов і П.Ангеліна, а натомість їм пропонують моральне заохочення, що охоплює накачування відчуттям гордості “за свій край” і заохочення видовищами [43, с.6].

Пострадянські господарі Донеччини постарались вибудувати над областю інформаційну парасолю. Останні десять років не без сприяння місцевих ЗМІ, серед яких практично не залишилось ні одного незалежного від місцевої влади, в регіоні культивувалось почуття переваги щодо до інших областей і їх жителів, засноване на тому, що “Донбас годує всю країну”, “тут живуть найсильніші люди, які не вибирають засобів для того, щоби відстояти свої інтереси”, “донецькі завжди разом, якщо ображають когось з них” [12, с.7].

Житель Донеччини Є.Ситник так визначив правила гри в регіоні: “Донбас – територія без правил. Територія безправ’я. Точніше, одне правило є – сильні світу цього вирішують свої проблеми, не зупиняючись ні перед чим. Життя і власність пересічного громадянина в Донбасі, якщо він з якихось причин заважає сильному..., вже давно нічого не варті” [43, с.6].

Збереження суспільно-політичної та етнополітичної специфіки Донбаського регіону в складі країни засвідчили президентські вибори 2004 р. Так, на агітаційних наметах Партії регіонів України фігурували написи: “За Донбас – за Януковича” [36, с.17], які можна оцінювати як вияв окремішньої самоідентифікації жителів регіону від решти населення держави.

Сам процес виборів у Донецькому регіоні відбувався своєрідно. Керівник регіонального штабу В.Ющенко, народний депутат України А.Семинога охарактеризував другий тур виборів 21 листопада 2004 р. наступним чином: “Йдеться, швидше, про кримінальний путч “по-донецьки”. Адже владу на дільницях захопили кримінальні структури, які й контролювали тут усе...” [24, с.6].

Вибори оскаржувалися на 1500 виборчих дільницях регіону. Серед порушень, що могли серйозно вплинути на результати, стали: кримінальні втручання і навіть “головування” на дільницях, масове голосування виборців за відкріпними посвідченнями, завищений відсоток виборців, які голосували безпосередньо вдома за місцем проживання, масові вкидання бюлетенів, неправдоподібно високий відсоток явки виборців (на 15 дільницях – 100 %) [24, с.6].

Замкненість регіону і особливість виборів в краї описав донеччанин М.Мацько: “Ім не давали можливості знати про двох кандидатів. Сказали: Яну-

кович – наш, тому голосуйте тільки за нього. Там були відімкнені всі канали телебачення. А ті, що є, переключали на свої... Або Артемівськ, або Краматорськ, або Слов'янськ, Маріуполь – будь-який, але всі – Януковича” [12, с.2].

Протести прихильників опозиційного кандидата В.Ющенка внаслідок фальсифікації виборів викликали опір адміністративної влади Донецької і Луганської обласних рад, яка з метою тиску на опозицію прийняла рішення скористатися сепаратистськими ідеями. Уже 24 листопада 2004 р. на Раді Регіонів, яку зібрав Президент Л.Кучма, від губернаторів звучали пропозиції про створення Донецько-Луганської автономії, а в інтерв'ю англійським журналістам керівник пропрезидентської парламентської більшості С.Гавриш заявив, що якщо В.Ющенко стане президентом, то Крим відокремиться від України, а південні області оголосять про створення автономії [31, с.2; 13, с.4].

25 листопада 2004 р. Луганська обласна рада закликала сусідні області, де В.Янукович мав підтримку переважної більшості населення, розглянути можливість створення Південно-Східної автономії [47, с.2]. 26 листопада 2004 р. в Донецькій області відбулася нарада мерів і керівників підприємств і була прийнята резолюція, де говорилось, що жителі області мають право самостійно вирішувати долю свого краю. Під час виступів учасників мова йшла про “Велику Росію” і про можливу автономію області. Тоді ж Луганська обласна рада прийняла рішення про створення Автономної Південно-Східної Української Республіки, а також звернення до президента Російської Федерації В.Путіна з проханням про її визнання Росією [16, с.2].

Сепаратистські дії пришвидшила Постанова Верховної Ради України “Про політичну кризу в державі, що виникла у зв'язку з виборами Президента України” від 27 листопада 2004 р. У ній результати повторного голосування з виборів Президента України 21 листопада 2004 р. визнали недійсними і було висловлено недовіру Центральній виборчій комісії [35, с.2].

Негативну реакцію на сепаратистські заклики висловили державні і громадські інституції України і світу. Так, 28 листопада 2004 р. Рада національної безпеки та оборони України оголосила незаконними ідеї регіональних органів

влади про створення автономії в Україні [10, с.5]. Проте тригодинне засідання Ради проходило без участі однієї з ключових осіб – прем'єр-міністра В.Януковича, який відбув на Сіверськодонецький регіональний з'їзд. За цієї ситуації президент не висловив незадоволення поведінкою прем'єр-міністра, що, очевидно, засвідчило його мовчазну згоду з планами керівників східних областей [13, с.4].

Міністерство юстиції України визнало незаконними сепаратистські рішення Луганської облради. Принципову позицію зайняв і Голова Верховної Ради України В.Литвин. [27, с.3]. Одночасно на адреси вищих керівників держави надсилалися заяви жителів Донбасу з осудом сепаратистських дій керівництва східних областей України [52, с.1]. У свою чергу опозиційний Комітет національного порятунку на чолі з В.Ющенком висунув вимогу термінового порушення кримінальних справ проти губернаторів-сепаратистів [50, с.3].

Відзначимо, що розпалювання сепаратистських настроїв в окремих регіонах спричинило паніку в банківському секторі. Вкладники банків у Донецькій, Луганській та Харківських областях лише за один день після сепаратистських заяв зняли з депозитних вкладів 90 мільйонів гривень. Отже, населення остерігалось радикальних закликів та не підтримало їх [34, с.7].

Безумовно, що такі дії регіональної влади не відображали реального волевиявлення людей, оскільки були ініційовані головами облдержадміністрацій – посадовцями не виборними, а призначуваними президентом. З більшою імовірністю можна говорити, що сепаратистські рішення були оприлюднені за погодженням чи навіть з ініціативи Президента України. Проте залишається не зрозумілим, чи події розвивалися згідно зі сценарієм Л.Кучми – тобто як сепаратистський шантаж за столом переговорів з демократичною опозицією, чи вони вийшли за межі передбачуваного, і ображений В.Янукович зайняв окрему політичну позицію.

28 листопада 2004 р. український прем'єр-міністр В.Янукович та мер Москви Ю.Лужков прибули до Луганська для обговорення створення автономії на півдні і сході України. Далі вони вирушили у Сіверськодонецьк для участі у

всеукраїнському з'їзді народних депутатів і депутатів місцевих рад*. Цей з'їзд зібрав більш як 3,5 тисячі представників з 14 областей України, Криму і Севастополя. Участь у форумі взяли також 30 народних депутатів [3, с.1].

Головним питанням з'їзду було обговорення можливості організації робочої групи з формування окремої податкової, банківської та фінансової систем південно-східних областей України. На з'їзді вирішили створити Міжрегіональний союз органів місцевого самоврядування України і регіональної влади з центром його дислокації в Харкові [2, с.5; 8, с.5]. Водночас було доручено на обласному та районному рівні почати розробляти структуру й положення про виконкоми [23, с.5].

Було вирішено визнати В.Януковича вибраним президентом України, делегати закликали ігнорувати повторне голосування, якщо таке рішення прийме Верховний Суд. До того ж дії опозиції були названі антидержавними і антинародними, а у випадку визнання президентом В.Ющенка південно-східні області задекларували готовність провести референдум щодо автономії [42, с.2].

Своє бачення дії влади в ситуації, що склалася, озвучив голова Луганської облдержадміністрації О.Єфремов: на місцях створювати комітети із захисту Конституції і робітничі дружини зі збереження порядку в країні. Делегати не приховували своїх симпатій до Росії, а голова Харківської облдержадміністрації Є.Кушнар'юв однією фразою окреслив можливі перспективи: “Від Харкова до Києва – 480 км., а до Москви – лише 400” [2, с.5]. Як окрема думка прозвучав заклик представників Донецької облдержадміністрації про можливість створення навіть окремої Південно-Східної країни [13, с.4].

---

* Гасла з'їзду вкладалися у положення ст.110 Кримінального кодексу України (ККУ), де записано чітко, що заклики до порушення територіальної цілісності держави, особливо якщо це робиться посадовими особами тягнуть за собою позбавлення волі на 5 років. Крім того відповідно до ст.73 Конституції України референдум за кваліфікацією голови парламентського Комітету з питань правової політики В.Онопенка можна проводити лише на всеукраїнському рівні, а не регіональному, а ст.157 Основного закону взагалі не допускає будь-яких змін до Конституції, які торкаються цілісності держави. Як перевищення службових повноважень або самовільне присвоєння владних повноважень можна трактувати також дії спрямовані на порушення Конституції України, змістом яких було проголошення нової автономії в Україні, що не тягнуло за собою зміни меж території або державного кордону України (статті 365, 353 ККУ) [13, с.4; 37, с.2].

Один з лідерів опозиційного “Блоку Юлії Тимошенко” О.Турчинов відзначив, що схему Донецько-Криворізької республіки проробляли аналітики В.Пінчука ще до початку виборчої кампанії, щоб не втратити “Криворіжсталь”, свої трубні заводи, свої металургійні підприємства, ГОКИ-шмоки, які вони незаконно приватизували. Натомість зять Президента Л.Кучми народний депутат В.Пінчук в інтерв'ю “Українській правді” спростував заяву Ю.Тимошенко, що він є автором проекту сепаритизму в Україні [49, с.5].

Існують думки, що сепаратистські заклики керівників східних областей – це наслідок політичної технології нацьковування сходу і заходу, розпалювання міжнаціональної ворожнечі, яка розроблялася російськими політтехнологами у штабі В.Януковича [3, с.1]. Участь у сепаратистських закликах мера Москви, шовініста і українофоба Ю.Лужкова може лише свідчити, що за цією технологією стояли не лише російські політтехнологи, за цим стояв Кремль. Відзначимо, що соратники мера Москви по партії “Єдина Росія” висловилися на підтримку колеги, що взяв участь у Сіверськодонецькому з'їзді.

1 грудня 2004 р. представник Донбасу, секретар Донецької міськради М.Левченко виступив перед зібранням Держдуми Росії і закликав Росію підсилити свої позиції. Він засудив Верховну Раду за відставку уряду В.Януковича і говорив про Південно-Східну Українську автономну республіку, ідея якої, як він вважав, лежала не у відокремленні від України, а тільки у федералізації [14, с.2]. Крім того, перший заступник голови Держдуми Російської Федерації Л.Сліска висловила готовність приєднатися до групи депутатів на чолі з В.Жириновським, який збирався провести в Донецьку, Запоріжжі, Дніпропетровську, Харкові й Сімферополі мітинги на підтримку В.Януковича [39, с.4].

Лідер фракції “Регіони України” Р.Богатирьова 30 листопада 2004 р. прокоментувала ситуацію наступним чином: “Жоден виборець східної і південної частини України не закликає до сепаратизму, вони хочуть посадити нас з вами за стіл переговорів” [5, с.2]. Цими словами вона фактично підтвердила, що керівники східних областей України використовували сепаратистські заяви з ціллю шантажу демократичної опозиції.

Одразу після з'їзду 28 листопада 2004 р. Донецька облрада розпочала розгляд можливості введення надзвичайного стану в області і проведення референдуму щодо відокремлення. У підсумку облрада висловила недовір'я Верховній Раді щодо визнання результатів другого туру виборів президента недійсними і попросила В.Януковича приступити до виконання обов'язків президента України. Створювався виконавчий комітет облради, якому передавались функції виконавчої влади в регіоні. Його було запропоновано очолити голові держадміністрації А.Близнюку [26, с.3]. Організовувалась також місцева міліція за рахунок засобів обласного бюджету, а 5 грудня 2004 р. мав бути проведений референдум про створення Донецької республіки в складі федеративної України. Проти голосував тільки один із депутатів [22, с.5; 23, с.5].

Рішення Верховного Суду про переголосування другого туру президентських перегонів і підписання 8 грудня 2004 р. політреформи між опозицією на чолі з В.Ющенком та оточенням президента Л.Кучми змінило ситуацію в країні. Позицію депутатів Донецької облради в розмові з журналістами газети "Сьогодні" озвучила керівник прес-служби Донецької облради О.Бондаренко: "На сьогодні завдання номер один – просувати ідею федералізації країни. Це єдине, що на даний час нас врятує, оскільки Верховний Суд виніс таке дурне рішення". Натомість прес-секретар губернатора Донецької області відзначив, що "зараз на перший план вийшли питання соціально-економічного характеру" [45, с.3].

10 грудня 2004 р. в Донецьку відбулося засідання координаційної ради Міжрегіонального союзу органів місцевого самоврядування. Один із результатів наради – рішення про те, що місцевий консультативний референдум у Донецькій області з приводу федералізації буде відмінено. Про це заявив на прес-конференції Б.Колесников. "Ми ухвалили рішення: до приведення в нормальне правове поле конституційних змін про федеральну реформу не проводити референдуму у жодній з областей. Хай учені опрацюють...Виробимо остаточне рішення, і тоді буде сенс провести загальнонаціональний референдум" [51, с.3].

Активісти Союзу обмежилися створенням при Донецькій облраді міжрегіонального громадського наукового центру “Конституційна реформа в Україні”, якому було доручено протягом 90 днів розробити “чітку позицію територіальних громад, що стосуються процесів реформування адміністративно-територіального устрою України з унітарного на федеративний” [28, с.5]. Однак перемога на президентських виборах В.Ющенка 26 грудня 2004 р. деморалізувала табір прихильників В.Януковича і зупинила сепаратистські ідеї.

Підсумовуючи, відзначимо, що донецькі бізнес-еліти для досягнення особливого статусу краю в складі України використали тісні зв'язки з Росією, високий рівень індустріалізації Донеччини, поліетнічний національний склад та російськомовність регіону,. Олігархічні групи Донбасу прагнули забезпечити контроль над краєм, високий рівень власних прибутків, а тому їх вимоги стосувалися більшої економічної незалежності регіону та його самоврядності. З цією ціллю населенню Донеччини нав'язувалося уявлення про “особливий донецький характер”, “донецьку ментальність”, а також підживлювалася ідея надання російській мові статусу другої державної. Інтереси донецьких бізнесменів частково задовільнили надприбутки через формування спеціальних економічних зон і територій пріоритетного розвитку та “непрозора” приватизація економіки регіону донецькими бізнес-групами. Імовірність втрати економічних преференцій у результаті президентських виборів 2004 р. спровокували автономістські та сепаратистські заяви керівництва Донецької і Луганської областей. Вважаємо, що у майбутньому в умовах надання реального самоврядування місцевим органам влади і панування закону в економічних процесах зникнуть будь-які підстави для економічного регіоналізму (федералізму), а тим більше сепаратизму.

1. Андрухович Ю. Тринадцять слів з розгорнутим трактуванням // Україна молода. – 2004. – 20 серпня. – С.4.
2. Антипова А. Стабільності хочуть усі. А хто розблокує ситуацію? // Голос України. – 2004. – 30 листопада. – С.5.
3. Балюк Н. Шантаж чи передумова надзвичайного стану? // Високий замок. – 2004. – 29 листопада. – С.1.

4. Бахтєєв Б. А України все ж таки дві... // Сучасність. – 2004. – №10. – С.94-99.
5. Бенъ А. Надається шанс вивести державу з кризи // Голос України. – 2004. – 1 грудня. – С.2.
6. Бойко О. Україна в останні місяці імперії (серпень – грудень 1991 р.): хроніка та аналіз // Людина і політика. – 2004. – №3. – С.74-82.
7. Бондаренко К. Розкольники. Кому вигідний “дерибан” України? // Галицькі контракти. – 2004. – №6. – 9 лютого. – С.26-27.
8. Бублик М., Іриніна А. Донбас із столицею в Харкові і рукою Москви у своїх нутрощах? // Україна молода. – 2004. – 30 листопада. – С.5.
9. // Голос України. – 1993. – 26 червня. – С.1.
10. // Голос України. – 2004. – 30 листопада. – С.5.
11. Дмитричева О. Два Донецька – два образа мислей // Зеркало недели. – 2004. – 27 листопада – 3 грудня. – С.1, 7.
12. Донеччанам образливо // Молодь України. – 2004. – 14 грудня. – С.2.
13. Зварич О. “Махновщина” під проводом гаранта // Україна молода. – 2004. – 30 листопада. – С.4.
14. Злазь С. “Рило” в “шабаші” // Україна молода. – 2004. – 3 грудня. – С.2.
15. Зоткін А. Роль регіональних еліт та столичного істеблішменту у формуванні владної еліти України // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2004. – №3. – С.95-108.
16. Ихельзон Е. Революція пришла в Донецк и Львов // Сегодня. – 2004. – 27 листопада. – С.2.
17. Інтерфронт. Спочатку Прибалтика. А тепер Донбас? // Молода Галичина. – 1991. – 1 жовтня. – С.1.
18. Колесніков Б. Ініціативність – ворог байдужості // Віче. – 2004. – №10. С.19-21.
19. Кононов І. Донбас: етнічні характеристики регіону // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2003. – №2. – С.72-97.
20. Кораблев С. Донбасс не хочет забывать русский язык // Соотечественники: русская культура вне границ. Информационный сборник. – М., 2000. – Вып.5. – С.45-47.
21. Куромая Гіроакі. Свобода і терор у Донбасі: Українсько-російське пограниччя, 1870-1990-і роки. – К.: В-во Соломії Павличко “Основи”, 2002. – 510 с.
22. Куц Л. Силіві сценарії і сепаратистські настрої // Голос України. – 2004. – 30 листопада. – С.5.
23. Куц П. “Януковича або Україну” // Україна молода. – 2004. – 30 листопада. – С.5.

24. Куш П. 1500 недемократичних дільниць // Україна молода. – 2004. – 24 листоп. – С.6.
25. Ландик В. Знаю куда идем... – Донецк, 1994. – 31 с.
26. Лелюх Е. За Донецкую Республику проголосуют в воскресенье // Сегодня. – 2004. – 30 ноября. – С.3.
27. Литвин В. Ми недооцінили власний народ // Голос України. – 2004. – 30 листопада. – С.3.
28. Ліщенко Ю. Кушнар'ов хоче проводити наступний з'їзд регіоналів у... Львові // Високий замок. – 2004. – 11 грудня. – С.5.
29. Луганськ – про незалежність // Молода Галичина. – 1991. – 31 жовтня. – С.1
30. Молода Галичина. – 1991. – 8 жовтня. – С.1.
31. Мостовая Ю. Площади и кабинеты // Зеркало недели. – 2004. – 27 ноября. – 3 декабря. – С.1, 2.
32. Павлів П. Донецько-Криворізька республіка: правда і вимисел // Голос України. – 1993. – 12 червня. – С.14.
33. Печальне ремесло // Літературна Україна. – 1991. – 7 листопада. – С.6.
34. Підвисоцький Р. Сепаратизм – загроза економічної стабільності // Демократична Україна. – 2004. – 1 грудня. – С.7.
35. Постанова Верховної Ради України “Про політичну кризу в державі, що виникла у зв’язку з виборами Президента України (27 листопада 2004 р., №2214 – IV)” // Голос України. – 2004. – 30 листопада. – С.2.
36. Постоюк Ю. За кого Донбас? // Експрес. – 2004. – 23-30 вересня. – С.17.
37. “Про запобігання проявам сепаратизму в Україні, які загрожують суверенітету й територіальній цілісності держави”. З виступу Голови Верховної Ради України В.М.Литвина 30 листопада 2004 року // Голос України. – 2004. – 1 грудня. – С.1-2.
38. Рибак В. Місцеве самоврядування і фіскальний федералізм: теоретичний аспект // Схід. – 2000. – №6. – С.3-6.
39. Російські вояжери // Голос України. – 2004. – 1 грудня. – С.4.
40. Рябчук М. Дві України: реальні межі, віртуальні війни. – К.: Критика, 2003. – 336 с.
41. Сбеглов А. Донбас – край підпільних металургів // Без цензури. – 2004. – 9-15 липня. – С.8.
42. Сегодня. – 2004. – 30 ноября. – С.2.
43. Ситкін Є. Чому я не за Я, або підказки великого міста // Дзеркало тижня. – 2004. – 13 листопада. – С.6.
44. Соколов В. Думай і вибирай! Відкритий лист моему донецькому другові // Літературна Україна. – 1991. – 21 листопада. – С.7.

45. Соломка А. В Донецке больше думают о федерализации чем о новых выборах // Сегодня. – 2004. – 7 декабря. – С.3.
46. Старцев В. Язык мій, чий ти ворог? // Дзеркало тижня. – 2003. – 1 березня. – С.21.
47. Стріха М. Сепаратизм: останній козир агонізуючої влади? // Українське слово. – 2004. – 1-7 грудня. – С.2.
48. Телешун С.О. Державний устрій України: проблеми політики теорії і практики. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2000. – 344 с.
49. Турчинов О. Схема Донецько-Криворізької республіки пророблялася аналітиками Пінчука // Високий замок. – 2004. – 30 листопада. – С.5.
50. Фаріон І. Ющенко вимагає покарати сепаратистів // Високий замок. – 2004. – 29 листопада. – С.3.
51. “Федералісти” збираються – “помаранчевих” б’ють // Україна молода. – 2004. – 11 грудня. – С.3.
52. Хочемо жити в єдиній державі // Голос України. – 2004. – 1 грудня. – С.1.
53. Худан М. Чортополох // Літературна Україна. – 1991. – 7 лютого. – С.6.
54. Чепурнов Ю. Чи приміряти Луганську Донську папаху? // Голос України. – 1991. – 23 січня. – С.5.
55. Чумаченко М. Нові вирішення сучасних проблем регіоналістики // Економіка України. – 2003. – №2. – С.88-90.